

A menetközbeni paradigma

Kántor Zoltán státustörvényt értékelő, átfogó tanulmányának¹ főbb megállapításaival nincs mit vitatkoznunk: a szerző a nacionalizmus-kutatás² ismert szakembere, s a perspektíva, amelyet e diszciplína segédletével kérdésünkhöz nyújt, nemcsak helytálló, hanem gyakorlatilag az egyetlen, amelyben a magyar nemzetpolitika úgy válik értelmezhetővé, hogy közben nem vált át a sérelmi diskurzusok által hasznosítható nyelvezetbe.

Az alábbiakban a Kántor által vizsgált kérdések közül (a törvény koncepciója; a hatására vonatkozó előfeltevések; a törvény hatálya alá kerülő személyek köre; az igazolást kiállító hatóság kérdése; a lehetséges következmények) csupán kettőhöz kívánok hozzászólni, mégpedig a koncepció és a lehetséges hatások kérdéséhez. Megjegyzéseimmel nem is annyira a vitaindító tételeit, mint inkább a státustörvény nyomán kibontakozó vita fontosabb megállapításait kívánom tovább gondolni.

A koncepció eredetisége

Abban nincs érdemi vita, hogy a Magyarország határain kívül élő magyarság léte és jelenléte olyan "történelmi probléma", amelyre a magyar államnak megoldást kell találnia. Az viszont nem vált egyértelműen kiolvashatóvá a státustörvény eddigi vitáiból, hogy erre a problémára a kétpólusú világ megszűnése utáni első évtizedben, a kilencvenes években körvonalazódott már egy válasz, a kérdés "megoldásának" egy modellje. E válasz lényege - röviden összefoglalva - a következő: 1. a nemzetközi közösség elismeri, hogy a létező nemzetállamok legitim módon vehetik fel a határaikon kívül élő kisebbségeik (ugyanazon kulturális nemzethez tartozó közösségek) fennmaradásával és kulturális reprodukciójával kapcsolatos kérdéseket; 2. ehhez egy eszközrendszert is biztosítanak a kisebbségi jogok nemzetközi jogszabályokként való kodifikációjával, amely - az emberjogi szabályozás rendszeréhez hasonlóan - e rendszer által biztosított beavatkozás mértéke szerint szab medret és állít korlátot a közösségek és kultúrák fennmaradására irányuló anyaországi törődésnek.

Ha e rendszert a politikai modernitás feltételei felől értelmezzük, akkor egy történelmi kompromisszum tűnik elénk: a kisebbségvédelem nemzetközi eszköztára ugyanis kiemelte a "kisebbségi kérdést" a belügyek - az illető ország belpolitikai partikularizmusa - köréből (pontosabban: kiemelte a nemzeti szuverenitás gyakorlásának konkrét történelmi adottságai közül), de ezzel egy alapvető univerzalizáló műveletet is elvégzett. A kérdés emberjogivá tétele ugyanis a problémában rejlő történelmi partikularitások felszámolását jelentette. Az univerzalizmusnak ez az új működési területe a kilencvenes évek első felében alakult ki annak nyomán, hogy a kétpólusú világ felbomlása megoldatlan etnikai problémák sokaságával - partikularizmusok tömkelegével - szembesítette a liberális demokráciák világát. A "szabad világ" az elmúlt tíz évben úgy vélte: a partikularizmusok sokaságán az univerzalizmus egy újabb formája lehet úrrá.

A státustörvény megszületése e tízéves folyamat magyar kritikájaként is felfogható: ama konklúzió megfogalmazásának, hogy a kisebbségvédelem európai rendszere, azok a nemzetközi jogi normák és garanciális mechanizmusok, amelyek elsősorban az Európa Tanács égisze alatt (többek közt épp Magyarország aktív részvételével) a kilencvenes évek elejétől létrejöhettek, nem körvonalaztak semmilyen távlatot a magyar kérdés megoldására.

A koncepció eredetiségére vonatkozó vita egyik kardinális pontja tehát az: hogyan olvasandó a státustörvény e politikai univerzalizmus szempontjából. Erre a kérdésre két karakteres válasz fogalmazódott meg: az egyik - mely legvilágosabban Tamás Gáspár Miklós és Bauer Tamás írásaiban jelent meg³ - a státustörvényt a politikai közösségként értelmezett nemzetfogalom feladásaként értelmezi, visszatérésként a modernitás előtti idők etnicista felfogásához, a másik - s ezt Schöpflin György fogalmazta meg⁴ - viszont egy új magyar modernitásmodellt teremtő "narratíva" elemeként fogja fel.

Kántor Zoltán e kérdéssel csak a nacionalizmus-kutatás szempontjából foglalkozik; a törvény koncepciójának modernitáselméleteket érintő vonatkozásaival igazából nem foglalkozik. A kérdés számára tulajdonképpen csak a törvény hatálya alá kerülő személyek vonatkozásában jelenik meg. A hovatartozás kérdése ugyanis a nemzetdefiníció

kérdésétől függ, a státustörvény pedig - ha az ismert nemzetdefiníciókat vesszük alapul - akkor a nemzet etnokulturális meghatározása alapján áll⁵, amely nem azonos a nyugati (francia, angol) modernitásban kialakult alapmodellel.

Hogy történeti és politikai értelemben miért indokoltabb a magyar kérdés esetén mégis az etnokulturális nemzetkonceptió használata, azt Kántor Zoltán helytállóan fejti ki, mintegy vitázva is Bauer Tamással. Bauer szerint a romániai, szlovákiai stb. magyarok mint az illető állam kisebbségei a román, szlovák stb. politikai nemzet tagjai⁶. Amennyire igazolható e megállapítás Magyarország tekintetében - mivelhogy a magyarországi kisebbségek részesei voltak a 19. századi modern nemzet kialakulásának és a nemzetépítési folyamatnak (a jelenlegi magyarországi kisebbségekhez tartozókról elmondható, hogy kettős nemzeti identitással rendelkeznek) -, olyannyira nem helytálló a Magyarországgal szomszédos államok magyar kisebbségeire nézve. Ugyanis a jelenlegi magyar kisebbségek nem vettek részt a szomszédos nemzetek kialakulásában, s az 1918 utáni nemzetépítési folyamatok részben e kisebbségek ellen irányultak.

Alighanem ebben a mozzanatban találjuk meg annak a sajátos körülménynek a történelmi gyökerét, amelynek folytán mind az államnemzet, mind a kulturális nemzet koncepciója rendelkezik egyfajta legitimitással a magyar politikai közgondolkodásban. És ezt a kettőséget teljesítette ki a Kádár-rendszer, amely a történelmi előzményeken és kulturális örökségen alapuló kulturális nemzetkonceptió mellett tömegalapot teremtett a sajátos szocialista kisállamiságban kiteljesedő államnemzeti koncepciónak is.

Míg tehát Tamás Gáspár Miklós és Bauer Tamás abban látja a magyar modernizáció útját és a határon túli magyarság kérdésének megoldását, hogy Magyarország és szomszédai az államnemzeti modellnek megfelelő demokráciákat hoznak létre, s azok - demokratikus értékrendjük kiteljesedésével - eleget tesznek az "egyenlő honpolgári méltóságnak és jogigénynek" (olykor persze a kisebbségvédelem létező nemzetközi eszközeinek noszogatására), a státustörvény etnokulturális nemzetet intézményesítő felfogása nyilvánvalóan egy másik modellt körvonalaz. Lehetetlen nem eltekinteni attól, hogy a Bauer Tamás-féle megközelítés a szocialista kisállamiság idején legitimé vált nemzetkonceptióra alapoz, de a kérdést fordítva is fel kell tennünk: milyen nemzetkonceptióra alapoz a státustörvény paradigmája túl azon, amit bírálóitól már megfogalmaztak róla?

Az elrejtett etnicitás

Schöpflin György szerint, "ha mélyebben elemezzük, a modern európai állam egyszerre polgári és etnikai"⁷. E kettős karaktere azonban az univerzalizmus és partikularizmus vitájának alárendelten jelenik meg: az univerzalizmus a polgári jelleget, a partikularizmus pedig az etnikai jelleget emeli ki. A második világháború után a nyugati demokráciákban a náciizmus, a háború és a nacionalizmus közös történelmi öröksége diszkreditált minden partikularizmust; mindez az univerzalizmikus szemlélet térnyerését jelentette: ennek jegyében fogalmazódott meg Európa egysége, a demokrácia és az antikolonializmus eszméje, a jóléti állam. Valójában azonban - mondja Schöpflin - ez a francia és angol felvilágosodás kulturális normáinak a térnyerését jelentette.

1989 után, a liberális demokráciák térnyerésével nemcsak azok a természetes kapcsolatok jutottak jobb intézményesülési lehetőséghez, amelyek 1920 óta léteznek a trianoni Magyarország és a szomszédos országok magyarjai között, hanem - a partikularizmusok előretörése közepette - a kapcsolatok egészének diszkurzív tétele is elkezdődött. Ebben fordulatot a státustörvény hozott; Schöpflin szerint a státustörvénnyel a magyar nemzet új narratívájának kialakítása vette kezdetét, amely Magyarország uniós tagsága szempontjából is nélkülözhetetlen.⁸

De helyesen megválasztott perspektíva-e a partikularizmusok visszatérésének és egy újmodernitásmodell kialakításának összekapcsolása? Ugyanis a modernitás egyik nagy teljesítménye a politikai univerzalizmus globálissá tétele volt.

E diadalmenet azonban - mint Fehér Ferenc és Heller Ágnes megállapította - "a különbségek eltüntetésének árán" volt lehetséges.⁹ A különbségek ugyanakkor újra is teremtődtek, az univerzalizmus és a partikularizmus folyamatosan zavaros viszonyban volt, melyet a kollektív identitások alakulása szabott meg: "A modernitás által vágott egyik fő ösvény az a történelmi mód volt, ahogy a keresztény univerzalizmus felbomlása után úgy épülnek fel a kollektív identitások, hogy egyetlen sajátos kultúrát gyúrtak össze egy adott embercsoport »szubsztanciájaként«. A másik, a »szerződéses« megoldás, amelyben kizárólag egy dokumentum (az alkotmány), nem pedig valamilyen kulturális szubsztancia teremtette meg a csoportazonosságot, mindig kivétel maradt, sohasem lett szabály belőle: kritikus időszakokban mindig elégtelennek bizonyul. Ezért a ragaszkodás az adott csoport egyetlen és kizárólagos

szubsztanciájához, amely tagjait összetartó, ésszerű és érzelmi egységbe kovácsolja, több pusztá elfogultságnál vagy xenofóbiánál." ¹⁰

Schöpflin is e szubsztanciát tekinti a nemzetállamok, mint politikai közösségek alapjának. Szerinte a modernitás csupán elfedi a partikularizmusnak ezt a játékát (szubsztanciális jelenvalóságát), vagyis: az államok politikája és törvényhozása látszólag "szerződéses" - polgári - alapon működik, de valójában az etnicitás erős konszenzusán nyugszik. Az etnicitás elfedett ereje tulajdonképpen nagyon sok állam esetében megteremtett egy, a státustörvényéhez hasonló viszonyt az állam és a kulturálisan hozzája tartozó, de más államok polgáraiként létező egyének közt. ¹¹ A magyar státustörvénnyel szembeni nyugati kifogások részben épp ebből erednek: a demokrácia univerzalisztikus nyelve elfeledtette ezekkel az államokkal, hogy kapcsolataik intézményesítésekor maguk is hoztak "etnikai döntéseket".

Persze, a Nyugat ellenkezésében ugyanúgy szerepet játszott a stabilitás reálpolitikai féltése is: ebből a szempontból kifogásaikat nem a státustörvény szemléleti előfeltevései motiválták, hanem egyszerűen annak a vehemenciának a ténye, amellyel a jogszabályt Magyarország egyes szomszédai kifogásolták. A stabilitás visszaállítását követően viszont a státustörvény is osztozik a hasonló európai példák sorsában: kiegészíti a néma - az univerzalista szemlélet számára nem létező - példák sorát.

A lehetséges következmények

A lehetséges következmények négy összefüggésben vizsgálhatók: (1) a romániai magyarságra, (2) a román és magyar állam viszonyára, (3) a magyarországi belpolitikára és (4) az EU-integráció térségbeli folyamataira gyakorolt hatásként. Az alábbiakban az első háromhoz kívánok néhány rövid kommentárt fűzni (megjegyezvén, hogy a negyedik szempont akár külön vitatéma is lehetne).

1) A státustörvény erdélyi magyarságot érintő közvetlen következményei közül Kántor két alapvető gondot említ: az egyik - szerinte - azzal kapcsolatos, hogy "a törvénytervezet elsősorban a Magyarországon igénybe vehető kedvezményekre összpontosít, és nem a határon túli szervezetek, intézmények megerősítésére", a másik pedig azzal, hogy "nincs válasz a Magyarország EU-csatlakozása utáni helyzetre, ami tulajdonképpen a státustörvény megalkotásának talán legfőbb kiindulópontja volt".

Az előbbi felvetéssel kapcsolatosan azonban meg kell jegyeznünk, hogy a határon túli szervezetek megerősítése önmagában nem tette szükségessé a státustörvénnyel megjelenő nemzetpolitikai paradigmaváltást. A határon túli támogatások rendszere a korábban létező keretek közt is továbbfejleszhető lett volna, a státustörvény mellett szóló érvek egyik legerősebbike épp az, hogy az intézményfejlesztés önmagában képtelen megoldást kínálni arra a helyzetre, melynek folytán a magyar kultúra Erdélyben folyamatosan teret és presztízt veszít a román állam immár kis életvilágokat is elérő, kulturális hegemoniát fenntartó hatalmával szemben. E hegemoniával szemben vált szükségessé, hogy a magyar nyelv és kultúra presztízstöbbletét a magyar állam a nyelv és kultúra használóinak közvetlenül, egyéni jogosultságok alapján biztosított kedvezményekkel növelje, mintegy részeltetvén őket - még ha nagyon kis mértékben (szinte jelképesen) is - azokból a modernizációs előnyökből, amelyeket e nyelv és kultúra ismerete Magyarország civilizációs és integrációs előnye mellett biztosít. Minthogy a törvény céljait általában a nemzetpolitika hagyományosabb toposzai (a nemzeti reintegráció) felől fogalmazták meg, az így létrejövő modernizációs kapocs kevesek számára tűnt fel, mindazonáltal létezik, általa nemcsak presztízsjavak szerezhetőek be, nemcsak minták honosíthatók meg, hanem - mint ahogy Caius Dobrescu is felfigyel rá egyik írásában - egy "tranzakciós jellegű nyitottság" is létrejön. ¹² A státustörvény eszerint eszköz lehet azoknak a "modernizációs pufferzónáknak" a létrehozásában, amelyekkel a majdani EU-tag Magyarország a környező térségek (a Kárpát-medence jó része) fejlődését magáéhoz kapcsolja. Kétségtelen, e presztízsjavakat is kínáló jogviszony a magyar állammal adott esetben az elszívás eszköze is lehet, azonban hogy ez következik-e be, avagy a státustörvény hatását az eredeti célnak megfelelően feje ki, az számos imponderabilitástól függ, a kérdés tehát sokáig nyitott marad. ¹³ Mindenesetre a "tranzakciós jövőkép" alapján inkább azt mondhatnánk, hogy a státustörvény nem annyira nemzetpolitikai paradigma, mint inkább egy "menetközben" folyamatosan alakuló kapcsolatrendszer fejlődésének egyik, immár jogintézményeket is követelő fordulópontja.

A konkrét (eddig kirajzolódó) politikai stratégiák azonban nem tekintenek ilyen messzire. Úgy tűnik, két szemléleti kiindulópont van. Az egyik szerint a státustörvény maga is cél, a nemzeti reintegráció jogi formája, a másik szerint inkább nemzetpolitikai eszköz, mellyel a határon túli magyarság az asszimilációs nyomást ellensúlyozza, hogy ennek alapján megteremtse közösségi léte saját kereteit. ¹⁴ A két koncepció közötti különbség lényegében azt fejezi ki, hogy

a státustörvény prizmáján keresztül a kisebbségi nemzetépítést és magyarországi nemzetépítést egy többé-kevésbé szétfejlődő tendenciának tekintik-e, avagy a státustörvénnyel egy egységes nemzetépítés mellett teszik le a voksot - ezt viszont nagyon helyesen húzza alá Kántor Zoltán is.

2) A státustörvény vitája kétségtelenül jelentős próbatétele volt a román és a magyar állam viszonyának. Az új magyar modernitásmodell kidolgozásának kísérlete - ma még kevésbé érzékelhető módon, de - minden bizonnyal kihát a román öndefiníciós kísérletekre is. Talán máris megállapíthatjuk: elkezdődött a román-magyar viszony újraszubjektívizálása, az eltérő nemzetkonceptciók alapján építkező két állam vitáinak egy újfajta diskurzusba terelése, amely nem számolja fel a múlt vitáit, azonban a jelen és a verseny konfliktusait tolja az előtérbe.

3) A magyar belpolitikára gyakorolt hatás tekintetében Kántor Zoltán Tamás Pált idézi (anélkül azonban, hogy értelmezést fűzne hozzá), aki szerint a státustörvény vitáinak igazából nem a kisebbséghez, hanem a magyarországi "politikai elitek önképéhez, jövővízióihoz van közük. A státustörvény magyarországi többségi teszt".¹⁵

Tamás Pálnak alighanem igaza van, de hozzá kell tennünk, hogy a státustörvény a magyar jobboldal modernizációs lendületét, sőt, előnyét dokumentálja, aminek további következményei is lehetnek, főleg amennyiben Magyarországon megszilárdul a kétpólusú pártrendszer. Ez az előny ugyanis elindíthatja a két nagy párt, pontosabban a két politikai család, a konzervatív és a baloldali "határontúliség"-konceptcióinak stratégiai vitáját. Kiindulópontként most még csak a státustörvényben megfogalmazódó szemlélet adott, de máris elképzelhető, hogy középtávon a Kárpát-medencére irányuló magyar politikának két versengő koncepciója, alternatívája alakul ki. Az egyik: a kulturális nemzet egységének fenntartására irányuló *nemzetpolitika*, a másik a térség egészére, mint a magyar történelemmel szorosan összefüggő civilizációs térségre irányuló *regionális politika*. Mindkettő szomszédságpolitika is, de eltérő prioritásokkal.

Jegyzetek

¹ A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? Magyar Kisebbség 2002/1.

² A nacionalizmuson itt - a vitaindító szerzőjéhez hasonlóan - én is egy értéksemleges fogalmat értek, amely a nemzetépítés és nemzetpolitika szempontjából számottevő.

³ Tamás Gáspár Miklós: A magyar külpolitika csôdje. Népszabadság, 2001. június 30. Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. Népszabadság, 2001. január 10.

⁴ George Schöpflin: The Hungarian Status Law: Political, Cultural and Sociological Context. Előadás a "Szabad identitásválasztás" című konferencián. Budapest, 2001. november 21.

⁵ Valójában - mondja Tóth Juditra hivatkozva Kántor - a tervezet "a külmagyarok között éles különbséget alakított ki ...: kiemelte a Kárpát-medencében élôket a világ más tájaira került magyarokhoz képest". Ez egyfajta etno-territoriális nemzet-meghatározást jelent.

⁶ Bauer Tamás: A hazátlanság tartósítása. Népszabadság, 2001. január 10.

⁷ Schöpflin, i. m.

⁸ Schöpflin, i. m.

⁹ Fehér Ferenc - Heller Ágnes: A modernitás ingája. T-Twins Kiadó, Bp., 1993. 62-69.

¹⁰ I. m.

¹¹ Schöpflin Anglia és Írország példáját is felveti, és sokatmondónak tartja, hogy a Velencei Bizottság e példákkal nem foglalkozott.

¹² Lásd Caius Dobrescu: Regionális törekvések és identitáspolitikák. Provincia, II évf., 2001. 6-7. szám.

¹³ Lásd erről Ana Ludusan: Egy törvény perverz hatásai. *Provincia*, II évf. 2001. 10. szám.

¹⁴ Lásd a *Provincia* státustörvény-cikkeit. *Provincia*, II évf., 2001. 5. és 6-7. szám.

¹⁵ Tamás Pál: Státuscsont. *Magyar Hírlap*, 2001. augusztus 15.

- Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése?
- Bakk Miklós: A menetközbeni paradigma
- Bauer Tamás: A státustörvény: kisebbségvédelem helyett "nemzetpolitika"
- Bíró Béla: Megkülönböztetett diszkrimináció?
- Bodó Barna: Eseménytörténet és szellemrajz
- Borbély Zsolt Attila: A státustörvény: magyar nemzetstratégiai alapvetés és nemzetpolitikai lakmuszpapír
- Brigid Fowler: Hozzászólás Kántor Zoltán vitaindító írásához
- Majtényi Balázs: A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény vitás jogi kérdései
- Németh Zsolt: A határokon átívelő nemzeti integráció jegyében
- Tabajdi Csaba: A kedvezménytörvény¹ 1989-ben kezdődött a kisebbségi rendszerváltozás folyamatában
- Tóth Judit: Sem nemzetpolitika, sem kisebbségvédelem
- Plugor Magor: A státustörvény vitája a *Magyar Hírlap*ban
- 2001. évi LXII. Törvény a szomszédos államokban élő magyarokról
- A Velencei Bizottság jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról
- A Magyar Köztársaság Kormányának és Románia Kormányának egyetértési nyilatkozata
- John Hutchinson: Etnicitás és modern nemzetek
- Bárdi Nándor - Kovács Éva - Misovicz Tibor: Politikai attitűdök, nemzeti önképek az erdélyi magyarság körében (1997)
- Fráter Olivér: Kivándorlás és menekültügyi kérdés a székelyudvarhelyi református egyházközség számadatai tükrében (1908-1936)
- Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák?
- Salat Levente: Javaslat a romániai magyar kisebbségi társadalom intézményes keretének megreformálására
- Veress Emőd: Észrevételek a törvényerejű kormányrendeletek romániai gyakorlatáról
- Alt Mónika - Boga Emese: Se vele, se nélküle
- Csata Zsombor: A politikai-adminisztratív elit változásai Csíkszeredában
- Gerencsér Balázs - Juhász Albin: A kisebbségvédelem megvalósulása a nemzetközi szervezetekben (ENSZ, ET, EBESZ, KEK)
- A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája 1990

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék